

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

⋮

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 36

1955

U P P S A L A 1 9 5 6

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1956

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

557950

Kellgren och hans far.

Av Lennart Josephson.

Professor E. N. Tigerstedt har i en uppsats i *Samlaren* 1954 lämnat nya bidrag till kännedomen om prosten Jonas Kiellgren i Floby, far till Johan Henric Kellgren. Avsikten med uppsatsen är att belysa en viktig del av skaldens satiriska diktning, hans prästsatirer. Dessa har i sin tur samband med Kellgrens verksamhet som upplysningsman, varför ämnet också i sin begränsning är värt att diskuteras. Också under Kellgrens senare år, då hans upplysningskamp fördes med en helt annan känsla än under de första stockholmsåren och då den grundade sig på en djupare övertygelse, har prästsatiren sin betydelse i detta sammanhang (t. ex. i *Ljusets fiender*).

De känslor, som skalden hyste gentemot sin far, skulle enligt Tigerstedt ha framkallat hans antiklerikalism. Prosten Kiellgren hade, skriver författaren (s. 41), egenskaper som borde ha skaffat honom »en oförsonlig fiende i hans yngre son». Undersökningen visar oss bl. a. prosten i hans ämbetsutövning. En nutida människa, som skaffar sig någon kännedom om hans verksamhet, tycker lätt att han var en sträng pedant. Hans nit som en sedernas väktare i församlingen hade emellertid motsvarigheter hos en del av hans ämbetsbröder och så pedantisk, som han är i våra ögon, kan han inte ha varit i samtidens. Någon smidig natur var han säkerligen inte, eftersom han skaffade sig åtskilliga fiender i trakten, och härom ger professor Tigerstedt besked som kompletterar tidigare uppgifter. De källor som har använts för att få fram en karakteristik av prosten är emellertid inte fullt så övertygande som de låter. Viktigast i detta sammanhang är hur prosten uppfattades av sin omgivning, och vi får bara veta vad en relativt begränsad krets av församlingen hade för känslor gentemot honom, den krets som kunde lämna skriftliga vittnesbörd om sin inställning.

Tigerstedt stöder den karakteristik, som han ger av prosten, till stor del på sockenstämmoprotokollen men anför också vad Warholm i Skara stifts herdaminne uppgivit om prosten. Warholm stöder sig enligt Tigerstedt på »lokaltraditionen», men i själva verket är det nog samma sockenstämmoprotokoll som ligger bakom teckningen i herdaminnet och som på så sätt skulle ha åberopats både direkt och indirekt av Tigerstedt. Vad det är för »lokaltradition» som Warholm nära hundra år efter prestens död skulle ha kunnat åberopa vet vi ingenting om.

Tigerstedt använder också Warholms ord för att tolka en uppgift som skaldens bror Jonas har lämnat om sin far: denne skulle ha haft en »stadig och ferme caractère». Detta omdöme kan betyda att prosten förde ett

exemplariskt liv, det kan också syfta på hans förmåga att övervinna de svåra motgångar han hade haft i sitt liv och behöver i varje fall inte betyda detsamma som »föga eftergifvande», den tolkning som Tigerstedt med ett citat från Warholm använder.

»Kellgrens frenetiska antiklerikalism, som följde honom genom hela hans liv, kan bäst förstås såsom en reaktion mot en dylik prästerlig fadersauktoritet», skriver Tigerstedt (s. 41) och vill stöda sin teori med det porträtt han ger av fadern. Detta i brist på några uttalanden av skalden själv om någon fadersauktoritet.

För att kunna ansluta sig till Tigerstedts påstående borde man till att börja med veta något om hur prosten var som familjefar. Att han som andra nitiska präster höll efter sina församlingsbor, behöver inte betyda att han förde ett strängt regemente i hemmet. Några av hans förnämre församlingsbor öppnade av olika anledningar processer mot honom, men detta ger inte heller några upplysningar i frågan. »Johan Henric måste ha vetat att man på många håll i Floby hyste en mycket kritisk åsikt om fadern. Det bör ha sporrat hans egen kritik och motståndslust», skriver Tigerstedt (s. 52). Är detta ens troligt? Det vore naturligare, om pojken hade tagit parti för fadern och inte för dennes motståndare. När processerna började var han sex och när de avslutades var han åtta år! En av processerna — för vilka Tigerstedt redogör — rörde en familjeangelägenhet: prostens ansågs ha varit jävig då han rekommenderade sin medhjälpare och blivande måg till kapellantjänsten i församlingen. Det finns ingenting som tyder på att sonen skulle ha gjort gemensam sak med familjens fiender. För övrigt borde han ju mer än andra barn ha varit beroende av åsikterna därhemma, eftersom han till sitt elfte år (1762) helt uppfostrades i hemmet och inte fick den kontakt med yttervärlden som skolan ger.

Tigerstedt citerar (s. 52) ett utfall som prostens Kiellgren i ett sockenstämmoprotokoll från 1759 gör mot en av sina motståndare »Wälborne Herr David Frölich [— — —] och flera dylika Herrar Adelsmän, som icke bruka den seden att gifwa något til Herrans Hus [— — —]» (cit. efter Tigerstedt). Skaldens far kan — genom direkt påverkan — lika väl ha gett impulser till adelssatirerna som till prästsatirerna, men härom vet vi ingenting.

En viss uppfattning om hur prostens tedde sig för sina barn ger en »Nota», resp. en »Pro Memoria» som sonen Jonas och dottern Hedda, var och en på sitt håll, har skrivit om sin far. Denne var då död sedan länge, och att barnen talade väl om honom är naturligt, särskilt om man antar att deras uppgifter var avsedda att nå en vidare krets. Man vet inte heller om deras känslor delades av den yngre brodern. Dessa anteckningar säger ändå tillräckligt mycket för att man skall ta hänsyn till dem, särskilt med tanke på att det inte finns några motsvarande uppgifter från andra som hade känt prostens Kiellgren. Heddas »Pro Memoria» är liksom Jonas' »Nota» känd sedan länge och har också observerats av Tigerstedt (s. 38), som emellertid hastigt går förbi den. Läser man den (den förvaras bland biografica på K.B.) finner man torra biografiska fakta, möjligen avsedda att bevaras av någon medlem av familjen (den är undertecknad »din syster Hedda», men »syster» kunde ha en vidare betydelse än den Tigerstedt ger ordet). I ett avsnitt är Hedda emellertid utförlig: hon drar upp

en gammal historia om hur fadern under sin tid som kyrkoherde i Finland hellre lät sig torteras av ryska soldater än han för dem avslöjade var kyrksilvret fanns. Han måste åtminstone i dotterns ögon ha varit en hjälte.

Enligt Jonas' ofta citerade »Nota» skulle prosten ha hyst stor kärlek till musik och vitterhet, vilket ju borde ha väckt Johan Henrics sympati. Vidare nämner Jonas, att det roade hans yngre bror »att sitta inne, och med sin far raisonnera om alla ting, som förekommo hans lilla uppmärksamhet [— — —]». Så vitt man inte uppfattar detta som ett förskönande påhitt, kan man inte utläsa annat därur än att förhållandet mellan Johan Henric och hans far hade varit gott.

Den enda form av tvång som Jonas talar om, är att prosten hindrade den yngste sonen från att i förtid börja studierna i gymnasiet och vid akademien. Han kunde ha blivit gymnasist vid elva års ålder, men fadern lät honom dröja därmed ännu ett år. Innan han hade fyllt sexton ansåg han sig mogen att börja de akademiska studierna, men också nu lät fadern honom vänta ett år. Han blev alltså efter dåtida förhållanden inte särskilt ung som student. Vi vet ingenting om vad pojken kände, då han inte fick sina önskningar uppfyllda, liksom vi inte vet om han då var lika känslig för tryck ovanifrån som han senare visade sig vara.

Skall man bedöma förhållandet mellan far och son, är det viktigare att lyssna till vad den senare själv har sagt än till syskonens vittnesbörd. Endast i ett prosabrev och ett versbrev nämner skalden sin far. »Det är en tystnad som kan kallas talande», säger Tigerstedt (s. 41). Tystnaden blir inte lika talande om man erinrar sig att prosten dog 1771 och att vi bara har kvar fyra av skaldens brev dessförinnan samt att breven — som senare blev talrika — säger ännu mindre om modern. Hon dog först 1784. Ingen har emellertid av denna tystnad drivits till tanken att Kellgren skulle ha hyst någon animositet mot sin mor och därigenom eggats till kvinnosatirer! Att skalden vid senare år visade omtanke om sin släkt finner Tigerstedt vara ett ytterligare indicium, då det gäller att dra slutsatser om »tystnaden» beträffande fadern. Det var emellertid den levande, inte den döda, slakten som Kellgren med tiden visade ett positivt intresse för.

Vad har då skalden yttrat om sin far? Han har en gång »i ett brev ironiserat över dennes olyckliga äktenskap», enligt Tigerstedts formulering. Kellgren skriver om prosten och hans första hustru: »[— — —] sen min Far varit gift med henne några år [— — —] behagade hon att göra Gubben stackare till Hanrey, hvilket tillgick så scandaleust att han nödgades begära skilsmässa» (SFSV 9, 6, s. 91). Hur man än lyssnar till tonfallen i dessa rader, kan man inte höra någon hätskhet, någon rest av den förtrycktes upproriskhet, någon kvardröjande reaktion mot »den man som över honom ägde faderns och prästens dubbla auktoritet» (Tigerstedt, s. 41). Respektlöshet finns där men ingenting som tyder på att brevskrivaren någonsin hade känt sig nedtryckt av »Gubben stackare».

Tigerstedt hänvisar också till versbrevet (SFSV 9: 2, s. 224 f.), där Kellgren »gycklar över faderns plan att göra honom 'til stöd för Christna Religion'». I versbrevet står i själva verket att skalden »ämнад var» till präst, inte att detta var faderns plan. Saken är av mindre betydelse och i själva verket låg det närmast till hands att en prästson som studerade skulle bli präst. I versbrevets två första rader skämtar eller »gycklar»

Kellgren med prosten, då han säger sig vara »Ovärdig son utaf en Prost / Som blott til Herrans tjänst min afelse beslutit». / Det är skrivet med gott humör, med respektlöshet, men inte heller här kan man höra den undertrycktes protest mot fadersauktoriteten.

För att närmare följa uppkomsten av Kellgrens prästsatir kan man ta fasta på, att denna skärptes efter skaldens återkomst till Sverige 1777 (jfr L. Josephson: Kellgren och samhället, s. 278). Vad än orsaken eller orsakerna härtill kunde vara, så kan man inte blanda in pappan i sammanhanget. Denne hade ju avlidit 1771. Varken brev eller dikter från de första Finlandsåren innehåller någon prästsatir, fastän Kellgren naturligtvis i Åbo och på landet, där han konditionerade, hade stött på åtskilliga präster.

Det första utfallet mot prästerna förekommer i en dikt, »Öfver den fåfånga förskräckelsen för döden och det Tillkommande Lifvet». Dikten har av Sverker Ek (SFSV 9, 7, s. 46 med hänvisning) daterats till 1774.

För dåtida svenska förhållanden sällsynt blasfemiska tongångar finner man däremot i de första av Kellgrens bevarade brev, från 1770! Han upphöjer sig i ett ganska naivt skämt till gud och han parodierar Bibeln. Redan då uttrycker han också sin stora beundran för Voltaire, som han också citerar. Kellgren är den unge fritänkaren som i sin radikalism ostentativt ställer sig i opposition mot kyrkans läror. Att han så småningom började utsätta lärans förkunnare för drift är naturligt. Och motsättningarna har skärpts undan för undan. Angrepp mot prästerna var vanliga i Sverige under 1760—1770-talen. Anledningar kunde bl. a. finnas i vissa missförhållanden och den samtida upplysningslitteraturen från andra länder gav inspiration i samma riktning. Men Kellgren framträder först som fritänkare och därefter som prästföraktare och prästhatare (jfr Josephson, a. a., s. 345 och passim). Det är som fritänkare han har börjat observera prästerna och syna deras brister. Det första utfallet han gör mot dem finner man i den nämnda dikten från 1774, om döden och själens beroende av kroppen. Dikten är en översättning, där originalet — som skärptes vid översättningen — uttrycker en panteism som har avlägsnat sig långt från kristna föreställningar om döden och själen. Utfallet mot prästerna görs ännu bara i förbigående, medan ett i den religiösa diskussionen centralt tema till större delen fyller dikten.

Den tunnsådda prästsatir som Kellgren presterar under sina sista år i Åbo växte efter återkomsten till Sverige i styrka och omfång. I det fallet finns det större skäl att tro på personliga orsaker (Josephson a. a., s. 266—278). Att Kellgrens uppfattning om präster skulle ha gett impulser till hans fritänkeri, kan man inte utan vidare anta. Snarare har utvecklingen varit den motsatta. Sedan han väl har börjat sina utfall mot prästerna blir det för övrigt ofta svårt att skilja prästsatiren från den religiösa debatt han ger sig in i.

Vid sidan av ämnet kan det kanske väcka intresse att erinra om den uppmärksamhet som i Skara stift visades Kellgren omedelbart efter dennes död. Avfällingen kunde hyllas också av prästerna. Två nummer efter varandra av Skara Stifts-Tidningar 1795 (nr 30 och 31, 30/7 och 6/8) fylldes av den nekrolog som tidigare varit införd i Stockholms Posten.

Den försågs här med en not: »Uppå fleres yttrade åstundan må detta stycke blifva en prydnad för dessa Tidningar, likasom framl. Kongl. Hand-Secreteraren Kellgren var det för sin Nation.» Man får väl anta att utgivaren, konsistorienotarien Lindskog, hade inhämtat sin stiftchefs, biskop Weidmans, gillande innan han företog denna märkliga redaktionella åtgärd.

I följande nummer av Skara Stifts-Tidningar meddelas att skaldens bror »af tilgifvenhet för Födelse-orten och detta Lärosäte, förärat til berörde Bibliothek 2:ne vackra Jettoner i Silfver: den ena, en Minnespenning öfver Herr Prostens framl. Broder, Kongl. HandSecreteraren Johan Henr. Kellgren [— — —] den andra, Svenska Academiens Jetton, med inskrift: Snille och Smak.» Man kan tillägga att också den sistnämnda gåvan, tydligen ett arv efter skalden, kunde uppfattas som en hyllning av dennes minne.